

Farkas Gyöngyi: Márciusi ifjak a Kádár-korban. Alternatív március 15-i ünneplések az 1970-es években. Budapest, Kronosz Könyvkiadó Kft., 2023, 240 p.

Kevesen tudják manapság, milyen „mozgalmasak” voltak a kádári Magyarország 1970-es évtizede első éveinek március 15-éi. 1970 és 1974 között, a jelentősebb ünnepnapokon, de főleg március 15-én fiatalok nagyszabású megemlékező és egyben tiltakozó megmozdulásai, felvonulásai zajlottak le a magyar főváros utcáin. A nacionalista jellegű diáktüntetések története, bár többen is kísérletet tettek az összefoglalásra vagy legalább is a dokumentálásra,¹ régóta teljes körű értékelésért kiáltott – miközben kisebb jelentőségű eseményekről is önálló művek láttak napvilágot. A történelmi távolságtartás 2023-ban, Farkas Gyöngyi monográfiájának megjelenésével ért véget.

A szerző a vonatkozó vasos állambiztonsági dossziékat használta fel, elemezte ki alaposan és elfogulatlan szempontokat követve. A hivatalos dokumentumokból nyert tényeket és adatokat pedig akkurátusan feldolgozta, illetve teljességre törekvő módon foglalta történeti keretrendszerbe.

A kötet elején röviden összefoglalja a tüntetések eseménytörténetét, a monográfia lényege azonban érezhetően az ezt követő két fejezetbe került. A fiatalok motivációit, illetve az „eszméket és nézeteket” bemutató fejezetekben igyekezett megragadni azokat a szellemi mozgatórugókat, azokat a hatásokat, amelyek a korabeli fiatalokat – nem is veszélytelen – tettekre sarkallták. Igyekezett megtalálni a fiatalok nézeteit és motivációit, aktivitásuk fő okait és a saját szavaik közreadásával (bő idé-

zetekként) magyarázatul adni. A tanúvallomásokból, jegyzőkönyvekből, zárkaügynök-jelentésekből kétségkívül, mozaikszerűségük ellenére is, jól kirajzolódik a résztvevőket jellemző irányadó gondolkodás. Ezek alapján olybá tűnik, hogy lényegében egyetlen közös céljuk volt: méltó módon emlékezni meg a forradalmi ünnepre, melyet a forradalmi helyszínnek közötti felvonulással kívántak összekötni. A szerző a feltárt iratok kapcsolódó információit összevetette a korszak eszmétörténetével, a hatalom internacionalista, a nemzeti ünnepeket kilügző politikájával, a szovjet elveket szervilis módon kiszolgáló közélet valóságával. Ezért lehet azt a következtetést is levonni, hogy az utcára vonuló diákság a felnőttek alkalmazkodó attitűdjével helyezte szembe magát.

A következő fejezetekben, az állambiztonsági tisztekhez hasonlóan, vizsgálat tárgyává teszi, hogy a megmozdulások spontánok voltak vagy szervezettek. A jelképek és szimbolikus cselekedetekről szóló részben a kokárdaviselés, a zászlóhasználat, az öltözködés, a dalok és versek, a beszédek, röplapok, falfirkák szerepét és jelentőségét elemezi mélyrehatóan. Egy rövid fejezetben statisztikák segítségével összegzi, kik lehettek a „márciusi ifjak” (1972-ben, a legjobban dokumentált évben). A résztvevők életkora, nemek és életkor szerinti megoszlása, a foglalkozás nemek szerinti aránya, tanulók és dolgozók viszonyszámai, kimutatás a dolgozók munkafajta szerinti rátájáról. Alapvető fontosságú statisztikák ezek. A további fejezetekben a hatalom reakcióit vizsgálja, valamint külön fejezetbe foglalta össze – hiánypótló módon, a főváros-centrikusság elkerülése érdekében – a vidéki megmozdulásokon történeteket. A szöveget rövid tartalmi összefoglaló zárja. („A demonstrációk résztvevői a pártállam emlékezetpolitikája, a ’48-as polgári forradalom emlékének elsorvasztására törekvő ünneplési gyakorlata ellen tiltakoztak, amikor a nemzeti ünnephez mélt-

1 Pl. Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban*. Második kötet. Budapest, Magvető, 1996, 81–132. p.

tatlannak tartott hivatalos ceremóniák után külön is megemlékeztek az évfordulóról.”)

A monográfiának lényegében egy hibája van, azonban az jelentős. Ez pedig az egyoldalú forráshasználat. Emiatt a szerző teljességre törekvő szándéka nem valósult meg maradéktalanul.

Farkas a korábban megjelent, vonatkozó szakirodalom szinte mindegyikét felhasználja vagy feltünteteti művében, azonban az egyik legfontosabb ezek közül kimaradt. Az 1972. március 15-én történtek miatt lefolytatott per fő vádlottjával készült – természetesen később keletkezett – interjúban olvasható információk a könyv megfelelő fejezeteiből módfelett hiányoznak.²

A vonatkozó peranyag feldolgozását szintén mellőzte a szerző, holott az önkényesen kiválasztott nyolc vádlottat felsorakoztató bírósági perben született ítélet esszenciája a kor politikai gondolkodásának. A bíróság igyekezett összefoglalni, természetesen a rendszer teoretikájának megfelelően, milyen hatások érték a fiatalok gondolkodását, és miként alakultak át ezek olyan tettekké, amelyek „abban az adott helyzetben, légkörben alkalmasak voltak a népi demokratikus államrend elleni gyűlölet felkeltésére”. Bár a vádlottakat megtévedett fiataloknak tartották, tetteiket nem tekintették megbocsáthatónak. A vádirat és per ítélete más szempontból is rávilágít az ügy „nemzeti” jellegére: egy hajszal választotta el az egyik vádlottat, hogy az irredentizmus is bekerüljön az ellene felhozott vádak közé. Szobája falán ugyanis egy korona nélküli címerpajzsot is tartalmazó selyemzászlót találtak, melynek belsejében a hármass halom és a kettős kereszt szerepelt, a „ZTK Zvolen 1934. VIII.” felirattal.

(Ez utóbbi különösen groteszk rész az eljárás során. A zólyomi labdarúgócsapat szlovák jellegű sportzászlója – bár a kettős keresztet és a hármass halmot ábrázolja – nehezen kelthetné fel a magyar „irredentista” [revizionista] érzéseket.) Egy másik vádlott viszont „elkövette” az izgatás büntetést, mert mint az ítélet leszögezte: „a Román Szocialista Köztársaság és a Magyar Népköztársaság közötti kapcsolatokat, az erdélyi magyarság helyzetét nacionalista beállítottsággal, a nemzetiségek egyenjogúságának elve tagadásával és ellenséges hangulatú magyarázatával tárgyalta.”³

Szintén kimaradtak a fiatalok szüleiről szóló információk: e tényezők minden résztvevő esetében is érdekesebbek, mint elsőre gondolni vélénk. Az állambiztonság külön kimutatást készített a párttag felmenőkről, és azt sem felejtették feltüntetni, kinek hol dolgoznak a szülei. Az említett peranyagban is feltűntetik a szülők társadalmi státuszát, esetleges korábbi cselekedeteit. Beszédes adatok, megértek volna egy alaposabb vizsgálatot – melyet kiegészíthetett volna a még élő résztvevőkkel lefolytatott történeti interjúzás.

A kötet az utcai felvonulás(ok) összefoglaló jellegű eseményleírásával kezdődik, azonban a szerző érezhetően a következő, és egyben legkidolgozottabb fejezetre fordította a figyelmét.

Azok a dokumentumok, melyekből az ifjak motivációi nyerhetők ki, nem járhatnak messze a valóságtól, ám mégis rengeteg kételyt ébresztenek, főleg ha tudjuk, hogy a bíróság előtt többen visszavonták a rendőrségen tett vallomásukat. Voltak, akik a pártnál tiltakoztak a sérelmes eljárások ellen: például, hogy az elfogottaknak „több mint 10 órás fal melletti állás után kellett rendőrségi valloást” tennie, illetve „kész jegyzőkönyveket

2 Püskösti Árpád: Foglalkozása: március 15. *Népszabadság*, 63. évf. 61. sz. (2005. március 14.), 18–19. p. Ebben nemcsak az általa átért cselekményekről kapunk kiváló rátekintést, hanem a börtönbüntetését követő életútjára is.

3 A Pesti Központi Kerületi Bíróság 1. B. 20843/1972/5. számú ítélete. Egy példánya megtalálható: MNL OL XIX-I-4-ggg-III. sorozat-5. tétel-II. rész-sz. n.-1972.

írtak alá velük a rendőrségen”.⁴ Ezek a körülmények nagyban befolyásolják a hivatalos dokumentumok tartalmának forrásértékét.

E történeti analízis teljessé tételéhez is hiányzik az interjúkkal, visszaemlékezésekkel való összevetés.

Rendőri erőszakra utalva a szerző, lényegében kizárólag, az utcai gumibotozást említi. Holott a visszaemlékezések mást is elmondanak számunkra. „Kb. kilenctől hajnali kettőig vendégeskedtünk a kapitányságon. Ezalatt többször megverték, kihallgattak, leírtatták velünk, hogy mit csináltunk aznap. [...] Másnap megjelentek a munkahelyemen információit gyűjteni rólam. Én persze aznap nem mentem be, a sebeimet nyalogattam. Volt mit.”⁵

A rendőrök szóban sem kerteltek, az elfogottaknak határozottan tudtul adták: nem lesz még egy ötvenhat. A rendőrség és a párt- és államvezetés egyformán gondolkodott. A nemzetiszín zászlókkal, karszalagokkal Kossuthnótákat éneklő tömeg a korabeli hatalomnak 1956-ot juttatta eszébe.

Hiába jelenik meg többször a műben, nincs kellően nyomatékosítva, hogy a fentebbiek okán a hatalom a történeteket egyértelműen nacionalista tüntetésnek, ráadásul ezen kívül „*jobbaldali, szervezett erők próbálkozásának*” tekintette.⁶

Mindkét jelző rendkívül súlyos minősítésnek számított a korban.

A világhálón is elérhető digitalizált MSZMP-iratanyagok vizsgálatán túlmenően elmaradt a többi, még nem publikált pártszerv iratainak átnézése és felhasználása. A Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályhoz több beadvány is érkezett a fegyelmi alá vont vagy éppen a perben elítélt fiatalok ügyében. A

per elsődrendű vádlottja mellett, nevüket is vállalva, többen is kiálltak, sőt, személyesen Kádár Jánossal kívántak beszélni. A találkozó végül nem jött össze, és a fővádlott maradéktalanul letöltötte a húsz hónap fegyházbüntetését.

A szerző kitűnően ismerteti a tüntetések sajátosságait, a szervezéstől indulva tüntetők által kialakított jelképhasználatig (kokárdák, zászlók stb.).⁷

Farkas Gyöngyi kétségtelenül jól ráérezett a dalok és a versek fontosságára (melyeket a résztvevők „provokatív módon énekeltek” – mint azt a per ítélete kihangsúlyozta). Ellenben nem hivatkozik olyan jegyzőkönyvekre, amelyek bizonyítanák, hogy az 1848-as dalok között munkásmozgalmi dalok is elhangzottak volna. A harmadrendű vádlott által írt „forradalmi” verset, mely szintén vádponttá vált, a szerző csak lábjegyzetben szerepelteti, míg például kevésbé releváns röplapok szövegeit a főszövegben közli.

Mindezeken túlmenően számos további kétség és kérdés merülhet fel. Vajon valóban megtörtént és nem utólagos kreálmány a felvonulóknak az építőmunkásokkal való vitája? Kimaradt a kövel megdobott rendőrautó ügye is – talán azért, mert hosszas nyomozás után sem sikerült az elkövető személyét kideríteni? Miért pont az a nyolc személy került bíróság elé 1972-ben? A börtönbüntetések kiszabása nem járt elrettentő erővel, a könyv adatai szerint 1973-ban többen vettek részt a megmozdulásokban, mint az előző évben. Ha ez igaz, akkor miért mentek el az idősebbek, többnyire dolgozók tüntetni? Emellett jó lett volna röviden összefoglalni a „nacionalista” felvonulásra válaszként 1972. március 21-ére szervezett

4 MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 1972, 4. ő. e.

5 Kresalek Gábor: Március idusa és a FIN. *Beszélő*, 1998. március (3. folyam, 3. évf. 3. sz.). 63. p.

6 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 578. ő. e.

7 Egy visszaemlékezés jelzi felénk, hogy a zászlókat igyekeztek megmenteni a fiatalok: Striker Sándor: Március 15-e 1972-ben. Egy elhallgatott nap. *Élet és Tudomány*, 52. évf. 11. sz. (1997. március 14.), 332–333. p.

baloldali ellentűntetés történéseit. Mindezen túlmenően a szerző kétségbe vonja, hogy csak a fiúk lettek volna „harciasabb és kitaróbb tünetők”, bár elismeri, hogy a rendőri figyelem is inkább a fiúkra összpontosult. Holott a vádhatóság is kíméletesebben bánt a hölgyekkel: az eseményekben az egyik központi szerepet játszó lány az „eljárás folyamán [...] cselekményét őszintén feltárta, megbánó magatartást tanúsított”. Vele szemben az ügyészség nem látta szükségesnek a legkisebb büntetés kiszabását sem, ám felhívták figyelmét, hogy a jövőben tartózkodjék a hasonló („vagy más”) bűncselekmény elkövetésétől, mert „ellenkező esetben vele szemben a törvény teljes szigorával” fognak eljárni.⁸

Ez is bizonyítja, hogy a nyomozati anyagokon kívül a budapesti ügyészség, illetve a Legfőbb Ügyészség anyaga is értékes adalékokkal szolgálhat.

A statisztikák esetében érdemes lett volna a szerző következtetéseit ütköztetni az ezen időszakokkal vagy a témával kapcsolatos korábban megjelent művekkel.⁹

Az iratokban szereplő neveket a „személyiségi jogokat tiszteletben tartva” csak kezdőbetűikkel láthatjuk. Alapvetően ez az eljárás megállja a helyét, azonban a per elsőrendű vádlottja később többször is nyilatkozott, és manapság is szívesen feleleveníti az emlékeit. (Jelen sorok szerzőjének is készségesen állt rendelkezésre, amit ezúton is köszönök.) Ha további oral history beszélgetések készülnek, akkor a nevek közölhetőségére is ki kell térni.

8 MNL OL XX-10-d-11320-1972.

9 Pl. Szerencsés Károly: *Az eltékozolt évtized. Adalékok a kádári hetvenes évek történetéhez*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2010. vagy Palkó László András: *Keserű napjaink. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a kádári puha diktatúra időszakában: 1962–1988* (2. rész). *Valóság*, 57. évf. 11. sz. (2014. november). 10–11. p.

A volt III/III. csoportfőnökség a korabeli államszervezet része volt, ezért iratainak önmagában, a többi állami szerv anyagának vizsgálata nélküli feldolgozása csak féloldalas lehet. A második, javított kiadáshoz ezért nemcsak a többször említett történeti interjúkra, hanem a többi, a megtorlásban érintett intézmény levéltári irataiból nyert információkra is szükség lesz.

Keresztes Csaba

Gaszó Dániel: Otthon és itthon. A magyar diaszpóra és anyaországa. Budapest, Gondolat Kiadó, 2022, 422 p.¹

Gaszó Dániel könyve a magyar diaszpóra és az anyaország viszonyát vizsgálja. Mint azt Kántor Zoltán politológus is megfogalmazza az előszóban, „egy megélt és átélt munkát tart a kezében az olvasó” (13. p.), mivel a könyv szerzője több évet élt Spanyolországban, kutatási célból megjárta Dél-Amerikát, valamint a Kőrösi Csoma Sándor Program ösztöndíjasaként Chilében alakította a helyi magyar közösség életét. A műben ezek a személyes tapasztalatok társulnak az elméleti tudományossággal, ami „lehetőséget adott a magyar diaszpóra átfogó, alulról és felülről történő vizsgálatára és elemzésére”. (23. p.)

A szerző már a bevezetésben pontosan meghatározza a mű felépítését, így az olvasó rögtön tudja, mire számíthat. Ezen túl minden fejezet elején külön ismerteti, hogy az adott részben miről értekeznek, bemutatja, milyen szempontokat vesz figyelembe, feltárja az esetleges korlátokat vagy módszertani nehézségeket. A könyv eredetileg három fő fejezetre tagolódik, melyek kisebb egységekből, alfeje-

1 A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-2 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti, Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A MÁSZ támogatásával készült.